

OUDERSCHAP, MOTIVATIE EN CONSEQUENTIES

Ruut Veenhoven

Uit: *'Primaire Leefvormen; Ontwikkelingen in theorieën, onderzoek en problemen in de jaren zestig'*, Corver, C.J., Dumon, W. & Jonker, J.M. (red.), SISWO Amsterdam, 1985, ISBN 90 6706 055 0, pp. 98-108.

Nog niet zo lang geleden was ouderschap een vrijwel onontkoombare consequentie van het huwelijk. Wie trouwde kreeg kinderen: op zijn best kon men proberen het aantal enigszins te beperken. Trouwen deed men meestal niet in de eerste plaats om kinderen te krijgen; heel lang was het huwelijk vooral een middel om zich bestaanszekerheid te verwerven en later meer een manier om aan vereenzaming te ontkomen en allengs kwam het streven naar emotionele geborgenheid voorop te staan. Als zodanig was het ouderschap meer 'lot' dan 'keuze'. De cultuur bood tal van aanknopingspunten om dat lot dragelijk te maken, ondermeer in een verheerlijking van het moederschap.

Trouwen had niet alleen tot consequentie dat er kinderen kwamen maar zonder huwelijk kon je er ook maar beter niet aan beginnen. Zonder steun van een partner en familie was het überhaupt al niet gemakkelijk om in eigen levensonderhoud te voorzien, laat staan ook nog de zorg voor één of meer kinderen te dragen. Mede hierom werd buitenechtelijk-ouderschap dan ook sterk afgekeurd; het beeld van de ongehuwde moeder als 'gevallen vrouw' is nog ieder bekend. In de praktijk kwam dit er lange tijd op neer dat een groot deel van de bevolking van het ouderschap was uitgesloten. Heel lang bleef namelijk een groot deel van de volwassen bevolking ongetrouwd, naar verhouding een groter deel dan nu: soms wel meer dan de helft.

Inmiddels is er wat dit betreft veel veranderd. Wie geen kinderen wil kan de geboorte daarvan nu voorkomen zonder te hoeven afzien van huwelijk of sexualiteit. In de afgelopen decennia zijn redelijk effectieve methoden voor anti-conceptie, sterilisatie en abortus ontwikkeld. Blijkens de drastische daling van de geboortecijfers wordt daarvan met succes gebruik gemaakt. Anderzijds is het in een aantal opzichten ook gemakkelijker geworden om wél kinderen te krijgen als men dat wil. Ongewenste onvruchtbaarheid kan nu in veel gevallen worden verholpen: o.a. door verbeterde behandeling van vruchtbaarheidsstoornissen, extra-uterine fertilisatie en donor-inseminatie. Er zijn ook een aantal sociaal-economische belemmeringen weggevallen. Mede door de toegenomen welvaart is nu een veel groter deel van de volwassen bevolking getrouwd en daarmee in een betere positie om aan kinderen te beginnen. Diezelfde welvaart maakt het ook in toenemende mate mogelijk om buiten de context van een huwelijk kinderen groot te brengen. De acceptatie van niet-huwelijkse ouderschapsarrangementen neemt toe: ondermeer van het 'Bewust Ongehuwd Moederschap'.

Als gevolg van deze ontwikkelingen werd ouderschap steeds minder iets waar men al dan niet 'inrolt' maar steeds meer een zaak waarin men moet *kiezen*. Niet alleen of men wel of geen kinderen wil, maar ook wanneer, hoeveel en hoe gespreid. Behalve dat er in principe meer valt te kiezen, dienen de keuzemomenten zich ook scherper aan. De hoge effectiviteit van de anti-conceptie maakt het bijv. steeds moeilijker het op een ongelukje te laten aankomen; er moet een besluit vallen om met de pil stoppen of om een spiraaltje te laten verwijderen. Als er toch een ongeplande zwangerschap ontstaat, valt verder moeilijk te ontkomen aan de gedachte aan abortus. Wat ook dwingt tot kiezen is dat de optie van

vrijwillige kinderloosheid zo duidelijk in het beeld is gekomen. Men kan zich daardoor niet meer zo gemakkelijk laten meedrijven in het 'normale' patroon. De mensen van tegenwoordig zijn waarschijnlijk ook wel iets meer geneigd om keuzen onder ogen te zien.

Gedurende de laatste decennia is er meer ruimte gekomen voor een eigen, desnoods 'afwijkende' levensstijl en is in de opvoeding meer nadruk gelegd op zelfstandig kiezen. In ieder geval zijn de mensen van tegenwoordig gemiddeld wat ouder als deze keuzen zich reëel aandienen en daarmee waarschijnlijk ook iets volwassener.

De keuzen rond ouderschap dienen zich niet alleen scherper aan dan ooit, maar ook bij meer mensen dan voorheen. Vanouds gold de kwestie vooral gehuwden. Zoals al gezegd is het percentage daarvan sterk toegenomen. Behalve bij formeel gehuwden dient de optie zich nu ook in toenemende mate aan bij informeel samenwonenden: niet alleen bij hetero-sexuele paren, maar in sommige gevallen ook al bij homo-sexuele paren. Zoals al opgemerkt kunnen alleenstaanden de kwestie ook al niet meer als een onmogelijkheid afdoen. Zelfs bij gebleken onvruchtbaarheid is de kous nog niet af, naast allerlei therapieën is daar ook de optie van pleegouderschap of adoptie.

Met de nieuwe keuzevrijheid deden tot voor kort onbekende *keuzeproblemen* hun intrede. Mensen gingen zich afvragen of ze eigenlijk wel kinderen wilden en waarom, of ze het bij één kind moeten laten, of ze meerdere kinderen kort op elkaar willen of juist liever gespreid, of ze er op hun veertigste nog aan kunnen beginnen, enz. Vanuit dit soort vragen ontstond een groeiende behoefte aan informatie: informatie over hoe andere mensen met deze keuzen omgaan en informatie over de consequenties van de verschillende opties. Die informatiebehoefte heeft de stoot gegeven aan tal van onderzoeken: ondermeer naar motieven van vrijwillig kinderlozen, naar effecten van kinderen op het huwelijk en naar de lotgevallen van het enig kind. Deze onderzoeken zijn voor het merendeel kleinschalig van aard en vaak geïnspireerd door wetenschappers die in hun persoonlijke levenssfeer met deze problematiek te maken kregen. Het meeste onderzoek komt uit de Verenigde Staten, maar ook in Nederland is het nodige werk verricht. Veel van dat onderzoek is gebundeld in '*Kiezen voor kinderen?*' onder redactie van Veenhoven en Van der Wolk (1977). De gegevens hebben snel hun weg gevonden naar het publiek. Ze hebben ruime aandacht gekregen in de media en zijn verwerkt in populaire boekjes zoals '*100 vragen over wel of geen kinderen*' (Suidman, 1982) en '*Kinderen ja of nee*' (Kluvers en Veenhoven, 1980).

Met name het thema 'vrijwillige kinderloosheid' is daarbij ruim in de aandacht gekomen: niet in de laatste plaats door toedoen van de actieve Werkgroep Vrijwillige Kinderloosheid van de NVSH.

Naast informatiebehoefte uit het publiek hebben ook vragen vanuit het beleid onderzoek op gang gebracht. Ongerustheid over de snelle bevolkingsgroei in de derde wereld en dreigende vergrijzing in de rijke landen gaf een extra impuls aan het sociaal-demografisch onderzoek. Nu voortplanting steeds meer een kwestie van keuze werd, ging dit onderzoek zich ook richten op de motieven, opvattingen en verwachtingen die daarin een rol spelen. In Nederland kreeg dat zijn beslag in het NOVOM-project, waarvan de resultaten zijn samengevat in de dissertatie van Niphuis-Nell (1981) '*Motivatie voor Ouderschap*'. Vanuit verschillende beleidskringen is voorts onderzoek gedaan naar de effecten van het moederschap op de emancipatie van de vrouw: in het bijzonder op haar arbeidsparticipatie. Veel onderzoek naar kinderopvang ligt in die lijn. De resultaten van

dit onderzoek zijn voor een groot deel samengebracht in de *'Sociale Atlas van de Vrouw'* (Oudijk, 1983). Vermeldenswaard is in dit verband ook het onderzoek naar de lotgevallen van pleeg- en adoptie—ouders: goeddeels geïnstigeerd door op die terreinen werkzame organisaties. Een goed overzicht vindt men in *'Adoptie van kinderen uit verre landen'* onder redactie van Hoksbergen (1979).

Het is niet mijn bedoeling om al dit onderzoek de revue te laten passeren. Ik zal mij beperken tot twee thema's, namelijk tot de *motivatie* voor ouderschap en enkele *consequenties* ervan.

MOTIVATIE VOOR OUDERSCHAP

Het onderzoek rond dit thema heeft zich primair gericht op de vraag waarom mensen überhaupt kinderen willen. Daarbij kwamen verschillende vragen nader aan de orde. Een eerste daarvan was of mensen gedreven worden door een voortplantingsinstinct'. Een tweede vraag was, welke voor- en nadelen men aan het ouderschap toekent. Aansluitend daarop was een derde vraag hoe de percepties van voor- en nadelen tot stand komen. Over deze nadere vragen in het kort het volgende:

Voortplantingsinstinct?

In het begin van deze eeuw zijn er vanuit de toen reeds levende socio-biologische traditie tal van pogingen gedaan om menselijk gedrag te verklaren in termen van 'instincten'. Hoewel die theorieën al weer goeddeels verlaten zijn, doen ze nog steeds opgeld waar het het voortplantingsgedrag betreft. (Bardwick (1974, p.39) stelt bijv. dat "people have . . . a need to parent" en verbindt daaraan de waarschuwing dat ontkenning van deze roep van de natuur schadelijk zal uitpakken (...psychologically costly and detrimental to well-being). Een groot deel van het publiek denkt er net zo over. Mensen die overwegen om kinderloos te blijven komen dan ook nog al eens met de vraag of dat niet 'tegen hun natuur is en of ze zichzelf daardoor met zo'n keuze niet op de een of andere manier tekort doen. Deze stelling is van drie kanten aangevallen.

In de eerste plaats is er in verschillende publikaties op gewezen dat het voortplantingsinstinct mensen dan toch kennelijk niet verhinderd heeft om zich regelmatig aan een behoorlijke zorg voor hun kinderen te onttrekken. In *'l'Amour en Plus'* verhaalt Badinter (1981) bijv. uitvoerig over de vanzelfsprekende verwaarlozing van kinderen op het Franse platteland tot in de 18e eeuw en de massale kindersterfte die daarvan het gevolg was.

De tweede aanval richt zich op de gevolgtrekking dat het gemis van kinderen zich op de lange duur moet wreken. Veenhoven (1974) toont in dit verband aan dat (gehuwde) mensen zonder kinderen niet minder gezond of gelukkig zijn dan vergelijkbare mensen met kinderen: ook niet op hun oude dag. Qua gezondheid bleken de kinderloze paren er op latere leeftijd zelfs iets beter aan toe. (*'Is there an innate need for children?'*).

In de derde plaats is er een vloed van literatuur waarin aannemelijk wordt gemaakt dat er in het socialisatieproces krachten werkzaam zijn die met name vrouwen naar het moederschap drijven. Daarover hieronder meer.

Voorstellingen over het voor en tegen

Er is veel onderzoek gedaan naar de aspecten die mensen in overweging nemen als ze voor de keuze staan om een (volgend) kind te nemen. Sommige onderzoekers leggen het accent op de waardenovertuigingen die daarbij in het geding zijn, andere meer op de inschatting van economische en sociale consequenties. De gegevens zijn afkomstig uit interviews, deels langdurige open interviews in kleine populaties en deels kortere en meer gestructureerde interviews in het kader van grote survey-studies. Met dit soort methoden kan uiteraard alleen de bewuste motivatie in kaart worden gebracht. Eventuele onoibare overwegingen, onderdrukte angsten of ongearticuleerde verlangens blijven buiten beeld. De rol daarvan zal altijd wel schimmig blijven.

In het Nederlandse NOVOM-onderzoek is deze materie door middel van een open vraag aan de orde gesteld. De antwoorden zijn weergegeven in **tabel 1**. Hoewel erg globaal is dit beeld toch wel informatief. Het geeft in ieder geval zicht op de variëteit van de overwegingen: zowel op de veelheid van motieven als op de verschillen tussen mensen. Als zodanig biedt het een correctie op ideeën als zou ouderschap een kwestie van blinde gewoonte zijn of zou er één allesoverheersende drijfveer bestaan.

Behalve interessant zijn dit soort gegevens tot op zekere hoogte ook nuttig voor mensen die proberen structuur te brengen in eigen overwegingen. Ze zijn dan ook verwerkt in verschillende besluitvormingsadviesboekjes: o.a. in de *'Optional Parenthood Questionnaire'* van Beach *et al.*, (1978) en de in Nederland door de Werkgroep Vrijwillige Kinderloosheid uitgebrachte folder *'Ben ik geschikt voor het ouderschap?'*

Het belangrijkste oogmerk van dit onderzoek was echter niet om eigen situatie voor mensen te duiden, maar om betere demografische voorspellingen mogelijk te maken. Wat dat betreft zijn er interessante resultaten geboekt. Uit internationaal vergelijkend onderzoek blijkt ondermeer een sterk verband tussen de hoogte van het geboortecijfer en gangbare voorstellingen over het voor en tegen van kinderen. In landen met een hoog geboortecijfer ziet men kinderen (nog?) sterk als goedkope arbeid en een verzekering voor de oude dag (hoewel de kosten van het grootbrengen van kinderen daar niet lichter geschat worden). In landen met een relatief laag geboortecijfer waardeert men kinderen meer om het gezelschap dat zij bieden en de zin die zij aan het bestaan geven. In die landen stelt men echter ook hogere eisen aan aandacht voor kinderen en is men zich mede daardoor scherper bewust van de belasting die het ouderschap met zich brengt (Bulatao 1974, p.49).

Naast dit onderzoek naar de relatie tussen collectieve waarderingspatronen en de gemiddelde fertiliteit is ook nagegaan in hoeverre de voor- en nadelen die individuen aan (meer) kinderen onderkennen ook voorspellend zijn voor het aantal kinderen dat ze later daadwerkelijk krijgen. Dat bleek in belangrijke mate het geval, wat echter toch niet zo verwonderlijk is omdat percepties van voor- en nadelen vaak al sterk gevormd waren naar al aanwezige fertiliteits-intenties. Zelfs als de inschatting van voor- en nadelen een autonome rol zou spelen zou het effect op het individueel fertiliteitsgedrag toch op zijn best beperkt zijn. In de eerste plaats omdat het toeval toch steeds een belangrijke rol blijft spelen: naast zaken zoals ziekte, verandering van baan en ongeschikte behuizing spelen ook calamiteiten zoals onvruchtbaarheid, scheiding of dood van de partner. Naar berekening van Bongaarts (1984, p.18) zijn die goed voor meer dan 50% kans dat het gezin er anders komt uit te zien dan men zich had voorgenomen.

Vorming van voorkeuren

De tweede emancipatiegolf heeft een groot aantal beschouwingen over het thema 'moederschap' doen aanspoelen: met name over de geringe keuzevrijheid die meisjes in deze door hun opvoeding gelaten wordt. De meest spraakmakende daarvan is *'The reproduction of mothering'* van Chodorow (1978). Daarin wordt ondermeer gewezen op het feit dat moeders hun dochters meer als verlengstuk van zichzelf plegen te beleven dan hun zoons, en dat die dochters daardoor een sterkere behoefte aan symbiotische intimiteit ontwikkelen. Als ze die later bij hun moeder niet meer vinden en bij hun man in onvoldoende mate, zoeken ze het in een kind - liefst een dochter - waarmee de cirkel dan gesloten is. Een aantal meer culturele invloeden komen sprekend aan de orde in *'Moederschap als Balsem'* van Bots en Noordman (1981) waarin ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw beschreven worden. Een handzaam overzicht vindt men in *'Hoe worden moeders gemaakt?'* (Den Bandt & Veenhoven, 1981).

Het belang van deze traditie is vooral dat duidelijk is gemaakt dat het niet primair biologische krachten zijn die vrouwen zozeer hun bestemming in opvoeding en verzorging hebben doen zoeken, maar in belangrijke mate sociale en culturele invloeden. Er heeft zich inmiddels een gedetailleerd beeld gevormd van de processen waarin dat zijn beslag krijgt. Wat dat betreft ligt het niet erg voor de hand dat nader onderzoek nog nieuwe vergezichten zal opleveren. Het blijft echter interessant om de veranderingen in het patroon te volgen, met name om in het oog te houden hoe moderne opvoedingspraktijken zullen gaan uitpakken.

CONSEQUENTIE VAN OUDERSCHAP

Zoals al opgemerkt, werd de belangstelling voor dit thema gevoed door een groeiende wens om te weten waaraan men begint. Hoewel iedereen natuurlijk wel ongeveer weet wat er bij kinderen komt kijken, is het voor potentiële ouders toch vaak moeilijk om zich een precies beeld te vormen. Als gevolg van de kleiner wordende gezinnen hebben ze vaak maar weinig persoonlijke ervaringen en de informatie die hen van horen zeggen bereikt is veelal vertroebeld door de vele stereotypen die over het ouderschap in omloop zijn (veelal nogal rozige voorstellingen). Tal van feitelijke consequenties zijn onderwerp van empirisch onderzoek geweest, ondermeer consequenties van het krijgen van kinderen als zodanig, consequenties van aantal en spreiding, en consequenties van verschillende ouderschapsarrangementen. Niet alleen de gevolgen voor de ouders zelf zijn bekeken, maar soms ook die voor kinderen. Om een indruk te geven een greep uit de meest sprekende resultaten:

Wel of geen kinderen?

Bij de bespreking van de vraag of mensen met een 'voortplantingsinstinct' behept zijn kwam het idee ter sprake dat het gemis aan kinderen zich op lange duur wrekt en leidt tot onlustgevoelens en psychische problemen. Ook uit andere hoefde is wel gesteld dat men er in het algemeen toch maar beter aan doet om gewoon kinderen te nemen. Kinderen zouden meer zin aan het leven geven, en aan de opvoeding van kinderen zou men psychisch ook zodanig groeien dat men de problemen des levens op den duur beter aan

kan dan (vrijwillig) kinderlozen. Er wordt ook gezegd dat kinderen hun ouders voor eenzaamheid behoeden, niet alleen omdat zij een blijvende bron van contact vormen, maar ook omdat zij stabiliteit aan het huwelijk geven. Veenhoven (1979, p.110—115) heeft deze veronderstellingen getoetst aan de beschikbare evidentie. Geen ervan werd bevestigd.

De bevindingen over consequenties van kinderen voor het huwelijk van de ouders verdienen nadere toelichting. Er zijn inderdaad aanwijzingen dat kinderloze huwelijken iets eerder in scheiding eindigen, maar anderzijds zijn er ook aanwijzingen dat kinderloze huwelijken door de bank genomen bevredigender zijn. Het laatste is wellicht deels gevolg van het eerste (vroegere ontbinding van slechte huwelijken onder de kinderlozen), maar er is toch ook meer aan de hand. Het steeds meer in zwang rakende moderne liefdespatroon stelt eisen die zich niet gemakkelijk met kindervreugd laten verenigen. Het vereist dat partners veel tijd en aandacht aan elkaar besteden, iets waar veel ouders pas enigszins aan toe komen als de kinderen in bed liggen. Het nieuwe patroon stelt ook hoge eisen aan gelijkheid en het delen van ervaringen, wat gemakkelijk in het gedrang komt bij de, veelal onontkoombare, taakverdeling tussen kostwinner en opvoeder. Deze consequentie blijkt voor veel paren een reden om van kinderen af te zien; niet geheel ten onrechte, want in huwelijken waarin wél kinderen worden geboren neemt de intimiteit tussen de partners inderdaad meestal iets af en worden rolverschillen scherper (Bram, 1977).

Een deel van die ontwikkeling ziet men ook weerspiegeld in het onderzoek naar ‘aanpassing’ aan het ouderschap, met een groot woord ook wel aangeduid als ‘parental crisis’. Blijkens follow up onderzoek ervaren veel ouders de komst van het eerste kind als een aanzienlijke belasting. Hoewel ze daar meestal snel aan wennen blijft hun waardering van het bestaan meestal toch beneden het niveau van vóór de geboorte. Vooral de tevredenheid met het huwelijk loopt schade op: met name bij vrouwen en bij de aanvankelijk meest knusse stellen (Feldman, 1971; Miller & Sollie, 1980). In die context is het niet zo verwonderlijk dat het uitvliegen van de kinderen in de praktijk meestal minder negatief uitpakt dan het idee van het ‘lege nest syndroom’ zou doen vermoeden. De meeste vrouwen lijken er eerder van op te fleuren (Harkins, 1978); met name de huwelijksatisfactie stijgt. (Campbell e.a. 1976, p.430).

Hoeveel kinderen?

Wie toch besluit om kinderen te nemen kan het nog altijd bij maar één laten. Ook bij deze optie vindt hij echter tal van vermanende waarschuwingen op zijn weg, die nu niet zo zeer zijn eigen welzijn betreffen, maar dat van het kind. Het zou voor een kind geen pretje zijn om zonder broertjes of zusjes op te groeien, en erger nog, een enig kind zou zich psychisch vaak niet gezond ontwikkelen en mede daardoor later in zijn leven vaak in de problemen raken. In dit verband wordt ondermeer gewezen op het gevaar van overprotectie door de ouders en gebrekkige training in het omgaan met leeftijdsgenootjes. Er zijn inderdaad aanwijzingen dat dit soort problemen naar verhouding vaak voorkomt bij enig kinderen die in het hulpverleningscircuit terecht zijn gekomen. Er zijn echter geen aanwijzingen dat het enig kind gemiddeld problematischer is dan andere kinderen (Hilwerda, 1977). Eenmaal volwassen blijken ze ook niet minder plezier in het leven te scheppen (Polit e.a., 1980), eerder blijken ze in een aantal opzichten in het voordeel (o.a. betere schoolresultaten)

Omgekeerd zijn er tal van indicaties dat kinderen uit grote gezinnen gemiddeld slechter uit de bus komen en dat de last van het kindertal zich ook bij de ouders doet

voelen. Terhonne heeft het onderzoek ter zake bij elkaar gebracht. De conclusies daarvan zijn weergegeven in **tabel 2**. Daarbij dient overigens te worden aangetekend dat niet zeker is in hoeverre de verschillen door gezinsgrootte als zodanig veroorzaakt zijn; tot op zekere hoogte kunnen ze ook gevolg zijn van met gezinsgrootte samenhangende verschillen in sociaal milieu. Bij een later onderzoek bleek echter ook onafhankelijk van sociaal milieu een meer autoritaire opvoedingsstijl in grote gezinnen (Kidwell, 1981).

Wanneer kinderen?

Er bestaat vooralsnog minder duidelijkheid over de vraag wat de optimale leeftijd is om kinderen te nemen. De vraag is in de USA momenteel actueel in verband met het toenemend aantal tienermoeders aldaar en hij dient zich in ons land ook aan bij het in discussie raken van het 'uitgesteld moederschap' (eerst carrière, dan pas een kind). Al langer was er twijfel over het lot van de zogenaamde 'nakomertjes'.

Voor wat betreft de *lichamelijke gezondheid* van moeder en kind lijkt de beste leeftijd om kinderen te krijgen tussen de 18 en 30 jaar te liggen. Buiten die leeftijdsgrenzen blijken de gezondheidsrisico's iets hoger te liggen: overigens minder hoog dan meestal wordt gedacht. Over effecten van de leeftijd van de man is nog maar weinig bekend (Huisjes, 1977).

Over de *psychische consequenties* is veel minder bekend; het meest nog over de ontwikkeling van kinderen van teenage-moeders. In tegenstelling tot vele alarmerende berichten blijken er wat dit betreft slechts kleine verschillen: intellectueel ontwikkelende kinderen van zeer jonge moeders zich iets trager en vooral jongens hebben wat meer gedragsproblemen (Chilman, 1980, p.802). Voor wat betreft nakomertjes is (nog) geen conclusie mogelijk of ze over het geheel genomen slechter af zouden zijn. Wel is duidelijk dat hun situatie specifieke ontwikkelingsproblemen stelt. (Gisolf-Westendorp & Muller-Bauer, 1977, Frijling-Schreuder, 1977)

BESLUIT

Het belangrijkste resultaat van het onderzoek op dit terrein is dat tal van stereotype misvattingen aan de kaak zijn gesteld. Via de media heeft veel van die corrigerende informatie zijn weg naar het grote publiek gevonden. Met het verwerpen van onjuiste voorstellingen van zaken krijgt men echter nog geen gedifferentieerd beeld van hoe de werkelijkheid wèl in elkaar zit, laat staan hoe deze tot stand komt en zich ontwikkelt. Wat dat betreft staan we nog aan het begin van een lange weg.

LITERATUURLIJST

- Badinter, E. L'Amour en Plus , Flamarion, 1981
- Bardwick, J.M. Evolution and Parenting, Journal of Social Issues vol .30, 1974, p. 39-62
- Beach, L.R. The clinical manual for use with the Optional
- B.D. Townes, & F.L. Campbell Parenthood Questionnaire NAOP, 1978, Baltimore
- Bots, M. & M. Noordman Moederschap als Balsem, SUA, 1981, Amsterdam
- Bram, S. Vrijwillig kinderloze paren: anders dan anderen in: Veenhoven & Van der Wolk, 1977, p. 177-186
- Bulutao, R.A. Further evidence of the transition in the value of children, papers of the East West Population Institute nr. 60 - B, East-West Center, Honolulu, Hawaii, 1977
- Den Bandt, M.L. & R.Veenhoven Hoe worden moeders gemaakt? in: Veenhoven, 1979, p. 9-32
- Campbell, A. P.E. Converse, & W.L. Rodgers The Quality of American Life, Sage 1976, New York
- Chodarow, N. The reproduction of mothering: University of California Press, Berkeley, 1978
- Chilman, C.S. Social Psychological Research Concerning Adolescent Childbearing 1970-1980. Journal of Marriage and the family vol. 1980, p.793-805
- Frijling-Schreuders, E.C.M. Wanneer nog een broertje of een zusje? in: Veenhoven & Vader Wolk, 1977, p. 268-272
- Gisolf-Westendorp, J.F.W. & C.S.Muller-Bauer Het nakomertje, een gepland ongelukje of een ongelukkige planning? in: Veenhoven & Van der Wolk, 1977, p. 273-282

- Hilwerda, J.P.   Wat is er tegen een 'enigst' kind? in: Veenhoven & Van der Wolk, 1977, p. 2143-258
- Hoksbergen, R.A.C. red.   Adoptie van kinderen uit verre landen, v. Loghum Slaterus, 1979, Deventer
- Huisjes, H.J.   Wat is de beste leeftijd om kinderen te krijgen? in: Veenhoven & Van der Wolk, 1977, p. 259-267
- Kidwell, J.S.   Number of Siblings, Sibling spacing, sex and birth order: their effects on perceived parent-adolescent relationships. Journal of Marriage and the Family vol .43, 1981, p.315-332
- Kluvers, I. en   Kinderen - ja of nee, ervaringen, opvattingen en Veenhoven, R. achtergronden, Anthos, 1980, Baarn
- Nipphuis-Nell, M.   Motivatie voor ouderschap, v. Loghum Slaterus, 1981, Deventer
Oudijk, C.   Sociale Atlas van de Vrouw, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1982, Rijswijk
- Polit e.a.   The only child grows up: a look at some characteristics of adult only children in: Family Relations, vol. 29, 1980. nr.1. p. 99-106
- Saai, C.D. red.   Waardering van het gezin, Bosch & Keuning, 1984, Baarn
- Suidman, I.   Honderd vragen over wel of geen kinderen, Spectrum, 1982, Utrecht
- Terhonne, K.W.   Een groot of een klein gezin? in: Veenhoven & Van Van der Wolk, 1977, p. 215-228.
- Veenhoven, R.   Is there an innate need for children? European Journal of Social Psychology. vol. 14, 197 , p. 495-501
- Veenhoven, R. &   Kiezen voor kinderen? Intermediair, 1977, Amsterdam
Van der Wolk, E. reds.
- Veenhoven, R.   Hoe wordt over vrijwillige kinderloosheid gedacht? in: Veenhoven, 1979, p. 100-124
- Veenhoven, R. red.   Vrijwillige Kinderloosheid, Kooyker, 1979, Rotterdam
- Werkgroep Vrijwillige   'Ben ik geschikt voor het ouderschap?' 1980.
Kinderloosheid NVSH   Pamflet

Tabel 1			
Positieve en negatieve kanten van het hebben van kinderen genoemd door Nederlandse vrouwen in 1975 ¹⁾			
positieve kanten	% 2)	negatieve kanten	%
Continuïteit en Zekerheid	16%	Directe Kosten	24%
- expansie van het ego, onsterfelijkheid		5 °	
- (emotionele) zekerheid, vooral ook voor 'later'	11	Ouder georiënteerde kosten	
		- veel werk, druk, lichamelijk vermoeiend	5
		- dingen wèl moeten doen, rekening houden met, eisen je op	6
Moederschap als Zingeving	68%	- financiële kosten	6
- geeft doel, zin, inhoud aan het leven,		- conflicten, kinderen lastig, vervelend	6
- weten waarvoor je werkt	28	- negatieve invloed op de huwelijksrelatie	1
- zien opgroeien, ontwikkelen		- overige	2
opvoeden is creatief	14		
- verantwoordelijkheid, zorgen voor, iets van jezelf	20	° Kind georiënteerde kosten	32%
- stimulering eigen persoonsontwikkeling,	8	- zorgen, ook voor later als ze groot zijn	18
contacten met anderen	11	- opvoeden is moeilijk	
- overige	6	- grote verantwoordelijkheid	6
		- overige	4
Sociale identiteit	2%	Indirecte kosten	71%
- identiteit, status van volwassene, van vrouw	1	- gebondenheid (aan huis), verlies van vrijheid	60
- naturalisme	1	- niet of moeilijk kunnen werken	7
Geluk en Affectie	50%	- remming eigen ontplooiing	3
- gezellig, leuk	37	beperking overige alternatieve activiteiten	11
- geluk, ontvangen en geven van liefde, houden van kinderen	15	Kosten samenleving (Vnl. overbevolking)	0%
Welzijn, volledigheid van huwelijk & gezin	26%		
- positieve invloed op huwelijksrel.	13		
- vorming primaire groep, gezin pas			
- volledig met kinderen	13		
- overige	3		
¹⁾ ontleend aan Niphuis-Nell (1981, p.92/3, 100/1)			
²⁾ De percentages verwijzen naar het aantal respondenten dat een bepaald aspect noemde. Omdat nogal wat respondenten meerdere positieve of negatieve kanten noemden is het totaal meer dan 100%.. Er is gepercenteerd op basis van de respondenten die de vragen beantwoordden. De vraag naar positieve kanten werd door 8% (van de totale steekproef) niet beantwoord en op die naar negatieve kanten wist 28% geen antwoord te geven.			

Tabel 2	
Effecten gezinsgrootte: Amerikaans onderzoek tot 1974 ¹⁾	
gevolgen voor kinderen	
Capaciteiten	
Intelligentie	aanzienlijk hoger bij kinderen uit kleine gezinnen
Schoolprestaties	aanzienlijk hoger bij kinderen uit kleine gezinnen
Sociale vaardigheden	groter bij kinderen uit kleine gezinnen
Persoonlijkheid	
Ambities	meer ambitie bij kinderen uit kleine gezinnen
Afhankelijkheid	iets meer afhankelijkheid bij kinderen uit grote gezinnen
Zelfrespect	groter bij kinderen uit kleine gezinnen
Dominantie	sterker bij kinderen uit kleine gezinnen
Autoritair optreden	iets sterker bij kinderen uit kleine gezinnen
Morele aard	geen verschil
Geestelijke gezondheid	
Schizofrenie	komt iets meer voor bij kinderen uit kleine gezinnen: met name onder enige kinderen
Neurosen	komen iets meer voor bij kinderen uit (zeer) kleine gezinnen
Alcoholisme	komt iets meer voor bij kinderen uit kleine gezinnen: met name onder enige kinderen
Gedragsstoornissen	komen aanzienlijk meer voor onder kinderen uit grote gezinnen
Lichamelijke gezondheid	
Groei-achterstanden	komen aanzienlijk meer voor bij kinderen uit grote gezinnen
Zwaarlijvigheid	komt aanzienlijk meer voor bij kinderen uit (zeer) kleine gezinnen
Ziekte	komt meer voor bij kinderen uit grote gezinnen
Sterfte	is aanzienlijk hoger onder kinderen uit grote gezinnen
Gevolgen voor de ouders	
Maatschappelijke positie	
Welstand	aanzienlijk lager bij ouders met veel kinderen
Maatschappelijke stijging	iets lager bij ouders met veel kinderen
Welbevinden	
Geestelijke gezondheid	iets lager bij ouders met veel kinderen
Lichamelijke gezondheid	iets lager bij ouders met veel kinderen
Huwelijkstevredenheid	lager in kinderrijke huwelijken: vooral waar het moderne liefdeshuwelijken betreft 2)
Gedrag tegenover kinderen	
Moederlijke zorg	groter in kleine gezinnen
Overbezorgdheid moeder	komt iets meer voor in kleine gezinnen: met name bij enige kinderen
Betrokkenheid vader	iets groter in grote gezinnen
Autoritair optreden	komt iets meer voor in grote gezinnen
Lijfstraffen	weer gehanteerd in grote gezinnen
1)	ontleend aan Terhune (1977, p.221/2)
2)	toegevoegd op basis van Veenhoven (1979, p.134)